

İstedadlı tarixçi, arxeoloq və pedaqoq (Fərman Mahmudov – 80)

Ötən əsrdə ilk milli kadrların ərsəyə gəlməsi ilə Azərbaycan arxeologiya elminin başlanğıcı qoyulmuş, XX əsrin ortalarında yüksək elmi biliyi olan, böyük təcrübə məktəbi keçmiş İ.Cəfərzadə, S.Qaziyev, Ə. Ələkbərov kimi arxeoloqlar dəstəsi yetişmişdi. Artıq ötən əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda arxeologiya elmini daha da inkişaf etdirən, elmdə öz imzası olan İ. Nərimanov, İ. Babayev, M. Hüseynov, F. Mahmudov, Q. Əhmədov kimi arxeoloqlar dünya əhəmiyyətli qazıntılar aparırdılar. Onlar yurdumuzun tarixi keçmişinin araşdırılması yolunda fədakarlıqla çalışan insanlar idi. Yeni arxeoloji mədəniyyətlərin varlığının üzə çıxarılması və onların dünya arxeologiya elmində tanınması istiqamətində adları qeyd olunan alimlərin zəhməti əvəzəlməzdir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, keçmiş SSRİ məkanında aparılmış arxeoloji qazıntılar və bu qazıntıların nəticələri haqqında arxeoloqlarımızın çap etdirdikləri elmi əsərlər günümüzdə də elm üçün öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Belə alimlərdən biri də arxeoloq Fərman Mahmudov olmuşdur. F.Mahmudovun arxeoloji tədqiqatları tariximizin zənginləşməsində, Azərbaycan ərazisində aşkar edilib öyrənilmiş qədim mədəniyyətlərin öyrənilməsi və elmi dövriyyəyə çıxarılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onun 20 ildən artıq bir müddətdə Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində apardığı tədqiqatlar nəticəsində əldə etdiyi arxeoloji materiallar bu diyarın qədim tarixinin öyrənilməsində əvəzsiz mənbə olmuşdur.

Fərman Rəsul oğlu Mahmudov 23 fevral 1940-cı ildə Ağdaş rayonunun Üçqovaq kəndində qulluqçu ailəsində dünyaya gəlib. İlk ibtidai təhsilini 1947-1951-ci illərdə Qutqaşen (indiki Qəbələ) rayonunun Böyük Əmili kəndində almış və orta təhsilini 1951-1957-ci illərdə həmin rayonun Hacallı kənd orta məktəbində davam etdirmişdir. Orta məktəbdə təhsil aldığı müddətdə onun yaşadığı bölgənin qədim tarixinə, keçmişinə marağı artmış və tarix elmində arzusunu reallaşdırmaq məqsədilə bu istiqamətdə ilk addımlarını atmağa başlamışdır. O, 1957-1962-ci illərdə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsində təhsil alır. Universiteti bitirdikdən sonra 1962-ci ildə Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun “Arxeologiya” şöbəsinə böyük laborant vəzifəsinə qəbul

edilir. Arxeologiya elminə olan marağı onu təhsilini davam etdirməyə sövq edir və gənc tədqiqatçı 1963-1966-cı illərdə Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun aspiranturasında oxuyur. Bu müddətdə o, görkəmli arxeoloq alimlərdən - M.Hüseynov, S.Qaziyev, İ.Nərimanov və başqalarından dərs alır, mütəmadi olaraq onların arxeoloji qazıntılarında iştirak etməklə zəngin çöhlə tədqiqat təcrübəsi toplayır.

Azərbaycan SSR EA rəhbərliyi F.Mahmudovu tarix elmində yüksək biliyə, savada malik olan gənc alim kimi nəzərə alaraq onu 1966-cı ildə Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının "Azərbaycan tarixi" redaksiyasına elmi redaktor vəzifəsinə təyin edir. Bir il bu vəzifədə müvəffəqiyyətlə çalışan tədqiqatçı 1967-1974-cü illərdə Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun "Qədim dövr arxeologiyası" şöbəsində kiçik elmi işçi kimi fəaliyyətini davam etdirir. Bu illər ərzində kiçik elmi işçi kimi onun uğurlu və dinamik fəaliyyəti o zamankı İnstitut rəhbəri olan akademik Əlisöhbət Sumbatzadənin diqqətini cəlb edir və 1971-ci ildən F.Mahmudov Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində arxeoloji tədqiqatlar aparən "Muğan arxeoloji dəstəsi"nin rəhbəri təyin olunur. O, 1974-cü ildən isə həmin İnstitutun nəzdində yaradılmış "Arxeologiya və etnoqrafiya" sektorunda çalışır. Qısa, lakin zəngin ömür yolu olan istedadlı arxeoloq F.Mahmudov öz elmi tədqiqatlarını Qafqazla Talış-Muğan bölgəsinin qarşılıqlı əlaqələrinin üzə çıxarılmasına həsr etmişdi. Onun Cəlilabad, Masallı, Lənkəran və digər cənub-şərq rayonlarında apardığı arxeoloji qazıntılar tarixin Eneolit və Tunc dövrü mədəniyyətlərinin öyrənilməsi istiqamətində bir uğur idi. O, 1964-cü ilin yazından başlayaraq Talış və Muğan zonasının e.ə. VI-I minilliyə aid əkinçi-maldar əhəlisinin yaşayış yerləri və qəbir abidələrində ilk kəşfiyyat xarakterli qazıntılar aparır. 70-ci illərin əvvəllərindən isə müstəqil tədqiqatlara rəhbərlik edən F.Mahmudov bu bölgədə 24 yaşayış yeri qeydə alaraq onlarda ilkin tədqiqatlar aparmış, Erkən və Orta Tunc dövrünə məxsus 8 arxeoloji kompleksi üzə çıxarmaqla bu qəbildən olan paleometal dövrünün son mərhələsinə aid qəbir abidələrində arxeoloji qazıntı işlərini davam etdirmişdir.

F.Mahmudovun 1972-ci ildə Cəlilabad rayonunun Üçtəpə kəndi ərazisindəki Əliköməktəpə eneolit dövrü qədim yaşayış məskəninə apardığı arxeoloji qazıntılar zamanı 9 Növlü otağın içərisindən tapdığı osteoloji qalıq (heyvan çənəsi) maraqlı doğurmuşdur. O zaman paleontoloq alim, professor Burçak-Abramoviçin məlumatına görə, bu çənə və dişlər iri tipli ev atına mənsub olmuşdur. Çənə qalıqlarının əhliləşdirilmiş atlara aid olması ilə Cənubi Qafqazda qədim maldarlıq tarixində yeni səhifə açılmış oldu. Həmçinin arxeoloji qazıntılarla müəyyən edildi ki, Əliköməktəpə yaşayış yerində eneolit dövrü təbəqəsi 6 tikinti qatından ibarət, 2,8 metr qalınlıqda mədəni təbəqəyə malik abidədir. Abidənin eneolit təbəqəsi xüsusi maraqlı doğurur. Bu təbəqədə çoxlu sayda daş və sümük alətlər, saxsı məmulatı əldə edilir.

Burada çiy kərpiclə hörülmüş düzbucaqlı və dairəvi evlər aşkar edilmişdir ki, onlardan yarımqazma şəklindəki 1 dairəvi otağın divarları yaxşı suvanmış və boyaqla həndəsi formada naxışlanmışdır. Bütün Qafqazda həmin dövrə aid ilk tapıntı hesab edilən bu otağın məbəd olduğu güman edilir. Eyni zamanda Əliköməktəpə yaşayış yerindən yenə də Qafqazda ən qədim sayılan 20-dən artıq ikiyaruslu dulus kürələri aşkar edilir.

F.Mahmudov 1974-cü ildə Əliköməktəpədə apardığı qazıntılar nəticəsində aşkar etdiyi 79 Nəli sallama qəbirlə cənub-şərq bölgəsində tunc dövrünə aid ilk dəfə ölüyandırma - kremasiya adətini qeydə almışdır. Bu qəbirdən tapılan dəfn avadanlıqları - daş balta, tunc, qızıl və gümüş məftildən asmalar, sürmə və pastadan düzəldilmiş muncuqlar qəbirin e.ə. II minilliyin əvvəllərinə aid olduğunu göstərmişdir. Alimin fikrincə, qəbir avadanlığı Azərbaycan ərazisi üçün nadir hesab edilə bilər. Çünki bu artefaktların - xüsusilə qızıl, gümüş və tuncun birlikdə tapılması həmin dövrdə üç müxtəlif metalın istehsal edilməsi haqqında təsəvvür yaradır, həmçinin Azərbaycanın qonşu ölkələrlə müəyyən əlaqəsini izləməyə imkan verir.

Azərbaycanın cənub bölgəsində apardığı sanballı tədqiqatlar, bu araşdırmaların geniş elmi təhlilləri, müəllifə öz elmi nailiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan verdi. Beləliklə, F.Mahmudov 1979-cu ildə Tbilisi Dövlət Universitetinin İxtisaslaşdırılmış Elmi Şurasında qafqazşünas alim Y.İ.Krupnovun elmi rəhbərliyi altında “Cənub-şərqi Azərbaycanın Tunc və Erkən Dəmir dövrü mədəniyyəti” mövzusunda dissertasiya işini uğurla müdafiə edərək tarix elmləri namizədi, alimlik dərəcəsi aldı. Onun bir çox maraqlı tapıntıları nəinki Azərbaycan və Qafqazın, həmçinin Ön Asiyanın Tunc və Dəmir dövrü maddi mədəniyyət tarixinin vacib suallarının həllində müstəsna əhəmiyyəti oldu.

F.Mahmudov demək olar ki, XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq öz ömrünü təhsilə bağlamışdır. Alimin Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunda 20 ilə yaxın səmərəli elmi və ictimai fəaliyyətini, Azərbaycan tarixinin qədim dövrü üzrə mərkəzi və respublika elmi orqanlarında nəşr olunan sanballı əsərlərini nəzərə alaraq 1980-ci ildə S.M.Kirov adına ADU-nun rəhbərliyi (indiki BDU) onu “Azərbaycan tarixi” kafedrasına müəllim kimi işə qəbul edir. O, 1983-cü ildə baş müəllim vəzifəsinə təyinat alır. 1987-ci il noyabrın 9-da professor Yaqub Mahmudovun rəhbərlik etdiyi “Tarix” fakültəsində elmi işlər üzrə dekan müavini vəzifəsinə təyin olunur. Elə həmin ildə Universitetin “Qədim dünya və orta əsrlər tarixi” kafedrasında dosent elmi adına namizəd olan F.Mahmudov 31 may 1990-cı ildə Xalq Təhsili üzrə SSRİ Dövlət Komitəsinin qərarı ilə bu elmi adı uğurla alır.

1989-cu ilin sonlarında Bakı Dövlət Universiteti nəzdində Respublika ərazisində arxeoloji və etnoqrafik ekspedisiyaları təşkil edən Azərbaycanın Maddi-Mədəniyyət Tarixi Elmi Tədqiqat Laboratoriyası (ETL) yaradılır.

1990-cı ildə F.Mahmudov bu laboratoriyada böyük elmi işçi vəzifəsinə təyin olunur. Laboratoriyanın fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində ən böyük elmi nailiyyəti “Azərbaycanın maddi-mədəniyyət tarixi” adlı 2 cildlik fundamental monoqrafiyanı nəşrə hazırlaması idi. Alim pedoqoji işləri ilə yanaşı ömrünün sonuna qədər elmi fəaliyyətini burada davam etdirir, illərlə apardığı arxeoloji qazıntıların nəticələrinə məqalələrin çapı vasitəsilə nail olur. Həyat onun unikal arxeoloji komplekslərə sahib olan Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində geniş tədqiqatlar aparmaq planına imkan vermir. İstedadlı tarixçi, arxeoloq, pedaqoq F.Mahmudov 16 sentyabr 1996-cı ildə, ömrünün ən məhsuldar çağında - 56 yaşında Bakı şəhərində vəfat etmişdir. 2010-cu ildə Ağdam rayonundakı Sultanbud meşəsinin şimal-qərbində tapılmış Leylatəpə mədəniyyətinə aid eneolit dövrü abidəsinə alimin şərəfinə “Fərmantəpə” adı verilib.

Fərman Mahmudovun Azərbaycan arxeologiya elmində qoyduğu izlər hər zaman yaşayacaq və bundan sonra da uzun illər bölgədə aparılacaq arxeoloji tədqiqatlar üçün mühüm mənbə rolunu oynayacaqdır.

Anar Ağalarzadə

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent